

DİLÇİLİKDƏ DİSKURS MARKERLƏRİNƏ MÜXTƏLİF ASPEKTLƏRDƏN YANAŞMA

 Şəmsinur Aslanova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: aslanovashamsinur71@gmail.com

Xülasə. Diskurs markerləri hazırda müxtəlif sahələrdə diskurs təhlili, interaktiv dilçilik, diskurs tədqiqatları, praqmatika, semantika, funksional lüğət və sair tədqiqat ənənəsi fonunda öyrənilir. Əhatə etdikləri dil hadisələri, dilin qarşılıqlı təsir xüsusiyyətlərini nümayiş etdirən və geniş forma və funksiyaları əhatə edən paradigmatik nümunələri təmsil edir. Diskurs markerləri sayəsində yazıya yönəlmiş düzgünlük anlayışından kənar ifadələr də müəyyən bir sistemə malikdir.

Açar sözlər: Diskurs markerləri, əlaqələndirici vasitələr, funksional yanaşma, diskurs markerlərinin dildə mövqeyi.

A DIFFERENT APPROACH TO DISCOURSE MARKERS IN LINGUISTICS A DIFFERENT APPROACH TO DISCOURSE MARKERS IN LINGUISTICS

Shamsinur Aslanova

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. Discourse markers are currently studied in various fields - discourse analysis, interactional linguistics, discourse studies, pragmatics, semantics, functional vocabulary, etc. against the backdrop of a research tradition. The linguistic phenomena they encompass represent paradigmatic examples demonstrating the characteristics of language in interaction and encompassing a wide range of forms and functions. Thanks to discourse markers, expressions beyond the concept of correctness, aimed at writing, also have a certain system.

Keywords: Discourse markers, means of communication, functional approach, position of discourse markers in language.

1. Giriş

Dilin, əsasən, funksional fenomen olması nəticəsinə gələn əsas fərziyyələr sistemli dilçilik nümayəndələri tərəfindən irəli sürülmüşdür. Dilin semiotik proses kimi təsviri doğrudur, çünki mənanın yaradılması həmişə semantik yolla müəyyən olunmur. Xüsusilə qarşılıqlı danışıqda və ümumiyyətlə diskurs işarələri halında, biz semantik mənadan çox pragmatik məna ilə məşğuluq. Diskurs işarələri ilə əlaqədar pragmatik məna Deborah Schiffrin tərəfindən müəyyən bir işarənin kommunikativ məna ifadə etmək üçün təkrarlanan istifadəsi kimi izah edilir. Schiffrin əlavə edir ki, bu kommunikativ məna həmin işarələrin istifadə olunduğu mətn və ya kontekstdə inkişaf etdirdiyi əlaqəvi funksiyalardan asılıdır [31, s.11].

Diskurs markerləri və ya Halliday-ın terminologiyasına görə continuatives, ilkin mövqedə görünən və mətn mövzusunun bir hissəsi ola bilən elementlərdir [17, s.11]. Lakin Praqa dilçilik məktəbinin bəzi müəllifləri hesab edirlər ki, indi diskurs markerləri adlandırdığımız elementlər mövzu xaricində yerləşir. Bu müəlliflərdən biri Helbiqdir, o, cümlə tərkiblərindən və ya funksional elementlərdən, cümlələri və “qismən ifadələri” ardıcıl bir mətndə birləşdirən mətn elementlərindən danışır. Bunlar semantik olaraq boş olan tərkibi elementlərdir. Helbiqə görə cümlə tərkibləri kod kimi fəaliyyət göstərir, bu kod təkrar olunan

(və ya bu məqalədə deyildiyi kimi stereotipik) bir koddur və buna görə də onların təkrarlanan strukturu ana dili danışanlar tərəfindən tanınır. Helbiq belə yazır: “Onların təkrarlanan strukturu ana dili danışanı tərəfindən şüursuz şəkildə mənimsənilir. Bu, cümlələr arasında əlaqələr yaradır və nəticədə bu mühüm sintaktik element tərəfindən bağlanmış bir mətn əmələ gəlir. Cümlə tərkibləri yalnız bir cümlə daxilində funksional işləsələr də, onlar cümlə sərhədlərini aşaraq müxtəlif qruplaşmalarda yenidən görünə, təkrar oluna və danışanlar tərəfindən cümlə ardıcılığında tanına bilər, beləliklə, danışan üçün qiymətli qrammatik və mətn yönləndirməsinə çevrilir” [19, s.13].

Diskurs markerləri sinfi, Ariel-in qeyd etdiyi kimi, ya semantik mənaya malik olan və kontekstdə interpretasiyası onların forması ilə rezonans verən elementlərdən (and I mean), ya da semantik olaraq boş olan elementlərdən (well, oh) ibarətdir. Bundan əlavə, əvvəldə qeyd olunan kateqoriyaya aid elementlər belə daxili semantik mənalarının uyğun olmadığı funksiyalar qazana bilər. Məsələn, diskurs markerlərinin funksiyası bəzən diskursu davam etdirmək (danışanlar tərəfindən danışmaq hüququ tələb edərkən istifadə olunan diskurs aləti), doldurucu, ehtiyat ifadə (hedge) və s. ola bilər. Semantik ölçülərinin artıq etibarlı olmaması səbəbindən diskurs markerləri yalnız funksional baxış bucağından analiz edilə bilər [1, s.13]. Redeker-in düzgün olaraq iddia etdiyi kimi markerlər leksikal elementlər kimi görülməməli, əksinə “ifadələrin kontekstual olaraq yerləşdirilmiş istifadəsi” kimi qiymətləndirilməlidir ki, onların funksiyaları yalnız istifadə edildikləri interaktiv situasiyanın kommunikativ məqsədinə görə müəyyən edilə bilər [29, s.3].

Diskurs markerlərinin çoxfunksiyalı, polisemik xarakteri diskurs markerlərinin öyrənilməsində demək olar ki, qəbul olunmuş bir fakt halına gəlmişdir, çünki bu, ehtimal ki, bu elementlərin ən razılaşıdırılmış xüsusiyyətidir. Andrew Kehler-in baxışına görə uğurlu bir diskurs çox vacib olan uyğunluq meyarını ödəməlidir və diskurs uyğunluğuna verdiyi töhfə diskurs markerlərinin yerinə yetirdiyi əsas funksiyaları təşkil edir. Diane Blakemore-a görə diskurs markerləri “diskursda əlaqənin qurulmasında funksiyaları baxımından” təyin olunur. Əlaqə ya uyğunluq, ya da bağlılıq kimi başa düşülə bilər və bu, mətnin müxtəlif səviyyələrindəki əlaqələri göstərir. Blakemore-un tərifinə əsasən, uyğunluq qəbul edən şəxsin alınan məlumat/propozisiyaları məndəki daha geniş təsvirə inteqrasiya etməsini ifadə edən kognitiv bir anlayışdır. Bununla yanaşı, bağlılıq mətnin müxtəlif vahidləri arasında və həmçinin müxtəlif mətnlər arasında struktur əlaqəni nəzərdə tutur və Schiffrin-in qeyd etdiyi kimi bağlılıq sözlərdən və cümlələrdən çıxış edən və mətn və diskurs səviyyəsinə çatan semantik nəticə çıxarma prosesindən asılıdır [31, s.21].

Diskurs markerləri diskursda bağlılıq və uyğunluq əlaqələrinə töhfə verir və ya onları vurğulayır. Birləşdiricilər kimi digər bağlılıq qurucularından fərqli olaraq, diskurs markerləri danışanın seçimindən asılıdır. Birləşdiricilərin demək olar ki, avtomatik seçimini müəyyən edən daxili mənası vardır, xüsusən də yerli danışanlar tərəfindən. Lakin bir diskurs markerinin bir sıra funksiyaları yerinə yetirə bildiyi məlumdursa, bu, danışanın mənanı necə qurmaq istəməsindən asılı olur. Başqa sözlə, bu, arzu olunan pragmatik mənanı ifadə edə biləcək ən

uyğun işarənin seçilməsindən ibarətdir. Diskurs markerləri, mətndə və ya danışığın mövzusunda iştirak edən (field), iştirakçılar arasındakı sosial məsafəni (güç və həmrəylik - tenor) və mətni ifadə edən vasitəni (danışiq və yazı - mode) nəzərə alaraq istifadə olunur. Ümumiyyətlə (sosial uyğunlaşma problemləri, psixi xəstəliklər və s. halları istisna olmaqla), diskurs markerləri yuxarıda qeyd olunan üç dəyişkənə uyğun istifadə olunur və bu, onların diskursda və kontekstdə uyğunluğunu məhdudlaşdırır. Markerlər eşidənin təfsir prosesini istənilən mənaya yönləndirir. Bu funksiya danışanın diskurs markerləri vasitəsilə eşidənə mesajın düzgün başa düşülməsi üçün izləniləcək düzgün nəticə yolunu göstərməsini əhatə edir. Onlar interaktiv və ya ifadəli funksiyaya malikdir, bu isə markerlərin nəzakət, üz qoruma və ya üzə təhdid kimi istifadə edilməsi, növbə alma ilə bağlı funksiyalar, danışanların töhfələrində emosional iştirakının göstərilməsi kimi aspektləri əhatə edir. Diskurs markerləri deixis və ya indeks funksiyasına malikdir ki, bu da eşidənin əvvəlki və gələcək diskurs arasında qurulacaq əlaqəni görməsini təmin edir.

2. Dilçilikdə diskurs markerlərinə müxtəlif aspektlərdən yanaşma

Alman dili terminologiyası ənənəsində, hansı ki, nəticə etibarilə klassik dillər olan Qədim Yunan və Latın dillərinin qrammatikasına əsaslanır, Diskurs markerləri kimi adlandırılan bəzi ifadələr “Partikül” termini altında toplanır. Partiküllər söz formasında olan vahidlərdir - ilkin olaraq predloqlar, qoşmalar və zərflər morfoloji xüsusiyyət olaraq dəyişməzdirlər (fleksiyasızdırlar). Funksional müşahidələr göstərir ki, bu sözlər, əsasən, semantik məzmun daşıyan sözlərdir və sintaktik əlaqələri təmin edirlər. Bu müşahidələr formaya əsaslanan Partikül anlayışını məzmun baxımından zənginləşdirir [10, s.26].

Karl Ferdinand Becker, müasir alman dili sintaksisi tədqiqatının banisi sayılır, ənənəvi zərf kateqoriyasında çox fərqli xüsusiyyətlərə malik sözlərin birləşdirildiyini və dövrünün qrammatika tədqiqatlarının bu mövzuya kifayət qədər diqqət yetirmədiyini ilk dərk edənlərdən biridir. Onun fikrincə, bu sözlərin çoxu səhvən “mənasız doldurma sözləri” kimi qiymətləndirilmişdir - bu stereotip, modal partiküllərə aid olaraq 20-ci əsrin ikinci yarısına qədər qorunub saxlanmışdır.

Divald dövründə zərf kateqoriyasını formal meyarlara görə alt qruplara ayırmaq üçün ilk cəhdlər başlanmışdır. İlk alt qrup, xarakterik morfosintaktik xüsusiyyətlərinə və məntiqi əlaqələndirici funksiyalarına görə seçilmiş və “qoşma zərflər” (Konjunktionalzverbien) adlandırılmışdır; bunlara misal olaraq *dagegen*, *jedoch*, *allerdings*, *schließlich* göstərilə bilər. Bunların bir qismi yalnız cümlə əlaqəsini deyil, həm də danışiq aktlarının əlaqələndirilməsini təmin edə bilər.

20-ci əsrin ikinci yarısında alman dilində sistematik partikül tədqiqatı başlamışdır. Helbig/Buscha erkən cəhdlərində “obyektiv xüsusiyyətləri” (məsələn, məhdudiyət, artırma, ümumiləşdirmə) ifadə edən partikülləri, “subyektiv xüsusiyyətləri” (məsələn, narahatlıq, şübhə, təəccüb) bildirənlərdən fərqləndirmişdir. On beş il sonra Helbig üç böyük partikül sinfi

müəyyənləşdirdi - tonlama, dərəcə və artırma partikülləri, bunların ümumi cəhəti odur ki, onlar “cümlələrin həqiqət şərtlərinə heç bir qatqı vermirlər” və “ifadəni müəyyən şəkildə (bəzən semantik, bəzən praqmatik) dəyişdirirlər” [19, s.74].

Abtönungs və ya modal partiküllərin (məsələn *ja, denn, halt*, adətən, vurğusuz orta mövqedə) tədqiqi 1960-cı illərin əvvəllərində Krivonosovun işləri ilə başlamışdır. İlk dövrdə baxış bucağı dominant olaraq praqmatik idi, sonradan formal-semantik və sintaktik məsələlər də daxil edilmişdir [23, s.44].

Gündəlik danışmaq dilində ingilis dilindəki *marker* sözü siqnal funksiyasını yerinə yetirən bir əşya və ya siqnalları yerləşdirmə vəzifəsi olan bir şəxs mənasını verir. Markerlər idman, coğrafiya, birja və bir çox digər sahələrdə istifadə olunur. Dilçilik sahəsində Leonard Bloomfield-in bu termini ilk dəfə elmi kontekstdə istifadə etdiyi görünür. O, bu termini funksional sözlər, afiksələr və ya digər forma vahidləri üçün işlədib, məqsədi isə dil ifadələrinin kateqoriyalara aid olduğunu göstərməkdir; məsələn, zaman (*tempus*) və say (*numerus*) morfevləri, fraza sinifləri üçün siqnal rolunu oynayan prepozisiyalar və ya konnektorlar, həmçinin cümlə növlərini göstərən müəyyən partikullar. Markerlərin morfem və ya partikulyar xarakteri kimi formal xüsusiyyətlərinin müşahidəsi funksional termini məzmun baxımından zənginləşdirir və funksional müşahidələr vasitəsilə formal partikul termini zənginləşdirməsinə kömək edir.

1970-ci illərin ilk yarısında Man marker termini ilə danışmaq aktlarının işarələnməsini ifadə edən ifadələri nəzərdə tuturdu. 1980-ci illərə yaxın danışmaq və şifahi ünsiyyət sahəsində *politeness marker, modality marker, strategy marker* kimi terminlər ortaya çıxır [27, s.73]. *Discourse marker* termini güman ki, ilk dəfə Labov/Fanshel tərəfindən işlədilib.

Schiffirin *discourse marker* terminini müəllimi Labov-dan götürərək texniki termin halına gətirib. Schiffirin-in tərifini də açıq şəkildə funksionaldır: bu, diskurs vahidlərinin sərhədlərini müxtəlif səviyyələrdə göstərən, diskurs vahidlərini birləşdirən və beləliklə, diskursda koherenzin yaranmasına kömək edən ifadələrdir. Diskurs markerləri diskurs vahidlərini əmələ gələn lokal kontekstlərdə yerləşdirir və kontekstə bağlı interpretasiya göstərişləri verir. Schiffirin-in nəzərdə tutduğu konkret funksiyalar semantika və pragmatika arasındakı sərhəd sahəsində yerləşir. Diskurs markerləri ilə əlaqəli vahidlər arasında pragmatik vahidlər olan *turn* və danışmaq aktı ilə yanaşı, semantik vahidlər kimi təkliflər də (proposition) vardır. Schiffirin tərəfindən tədqiq edilmiş ingilis dilindəki diskurs markerləri söz və ya qısa çoxsözlü ifadələr formasındadır, lakin müəllif qeyd edir ki, diskurs markerləri həmçinin digər formalarda, məsələn prosodik və ya jestual formalarda mövcud ola bilər [31, s.61].

İngilis dilindəki diskurs markerləri üzrə sonrakı illərdə genişlənmiş ədəbiyyatın böyük hissəsi funksional danışmaq və qarşılıqlı əlaqə tədqiqatları kontekstindədir. Burada diqqət söhbətlərin gedişatının, danışmaq rollarının, şəxslərarası münasibətlərin idarə olunmasına, danışmaq növbələrinin təşkili, diqqət və ortaq bilik kimi aspektlərə yönəlir. Bu mənada *discourse marker* termini sonrakı illərdə ingilis dilinin didaktik qrammatikalarında, məsələn Swans *Practical English Usage* və Cambridge *Grammar of English* kimi əsərlərdə, həmçinin

Longman *Grammar of Spoken and Written English* əsərində də istifadə olunub. Danışq tədqiqatları ilə daha az bağlı olan Fraser-in işləri yalnız əlaqələndirici xüsusiyyətlərə malik və məhdud sayda diskurs əlaqələrini əhatə edən vahidləri *discourse marker* kimi qəbul edir. Onun xüsusi marağı diskurs markerlərinin formal və formallaşdırılıla bilən xüsusiyyətlərindədir. Fraser də prinsiplə funksional tərifdən istifadə etsə də, diskurs markerlərini forma kateqoriyası kimi müəyyənləşdirmək cəhdlərinə təkan verib [15, s.61].

Fraser-in yanaşması diskursun təmsil olunması modellərinə yaxınlaşır, bu modellər 1980-ci illərdən etibarən mətnə və danışqda struktur və koherezin modelləşdirilməsi və avtomatlaşdırılmış şəkildə təhlil edilməsi üçün hazırlanıb. Bu modellər, əsasən, kompüter və korpus dilçiliyi sahəsində geniş yayılıb, mətn və söhbətləri fikir və ya hərəkət addımlarına, yəni elementar diskurs vahidlərinə ayırır və onları ‘izah’, ‘şərt’, ‘səbəb’, ‘əks’ və s. kimi əlaqələrə uyğun yerləşdirir. Bu, retorik strukturların və koherezin qrafik şəklində vizuallaşdırılmasını təmin edir. Diskurs vahidləri arasındakı bütün əlaqələr dil vasitəsilə açıq şəkildə göstərilməsə də, koherezin təhlili konnektorlar, zərflər və digər dil vasitələrindən istifadə edə bilər, hansılar ki, diskurs əlaqələrinə işarə edir. Mann və Thompson bu cür ifadələri ümumilikdə *signals* adlandırır [27, s.104].

1970-ci illərdə yeni formalaşmaqda olan mətn-lingvistik yanaşma qrammatistlərin diqqətini transfraza (cümlələrarası) əlaqələr yaradan birləşdirici elementlərə yönəltdi və beləliklə, mətn səviyyəsində koherensiyaya töhfə verdi. Cümlə artıq ən böyük sintaktik vahid kimi qəbul edilmirdi, əksinə, mətn qrammatikası üçün bir blok kimi nəzərdən keçirilirdi. Alman dilindəki bəzi müəlliflərin əsərləri və klassik ingilisdilli işlər bu sahəyə təsir etmişdir.

Sonrakı işlərdə *conector/conectivo* termini getdikcə *marcador del discurso* ilə əvəz olunmuşdur, çünki tədqiqatlara danışq dili və şifahi nitq daha çox daxil edilmişdir. Mətn qrammatikası və onun əlaqə və koherensiya yaratma motivləri *marcadores del discurso* tədqiqatında hələ də əsas istiqaməti təşkil edir. Burada tez-tez onomasiyoloji və paradigmatik, mətn funksiyalarından çıxış edən perspektiv üstünlük təşkil edir. Məsələn, konqressiv konnektorlar arasında *pero* (“amma”), *sin embargo* (“lakin, buna baxmayaraq”) və *no obstante* (“buna baxmayaraq, yenə də”) kimi fərqlər təhlil edilmişdir [18, s.106].

Flektiv söz növləri formalaşmalarına görə asanlıqla müəyyən edilə bilər, lakin diskurs markerlərinin morfoloqiyası haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq çətinidir. Bəzi oxşarlıqlar - məsələn parçalanmaması və tək hecalılıq alman modal partiküllərində (*ja, denn, doch* və s.) görünür. Amma bir çox müəlliflər sintaktik və semantik səbəblərlə modal partikülləri diskurs markerlərinə daxil etmirlər. Bununla yanaşı, *vielleicht, eigentlich, ruhig, übrigens* kimi ifadələr fərqli xüsusiyyətlərə malik namizədlər kimi müzakirə olunur.

Prototipik diskurs markerlərə həm sadə ifadələr (*nur, und, dann, weil, aber*), həm törəmələr (*nämlich, während*), həm də birləşmələr (*wobei, obwohl*) daxildir. Diqqət çəkən nümunələr isə artıq məhsuldar olmayan söz quruluşu paradigmatlarına aid olan ifadələrdir, məsələn alman *also*, ingilis *because*, ispanca *además* (“həmçinin, əlavə olaraq”).

Son dövrlərdə diskurs markerlərinin prozodik tərtibinə diqqət artmışdır, məqsəd prozodik məhdudiyətləri müəyyən etməkdir. Ədəbiyyatda tez-tez qeyd olunur ki, diskurs markerləri ətrafdakı ifadələrə nisbətən prozodik müstəqilliyə malikdir. Lakin Imo alman diskurs markerləri üçün belə nəticəyə gəlir ki, onlar etibarlı prozodik məhdudiyətlərə tabe deyildir. Bu, alman modal partikülləri ilə aydın fərq təşkil edir: modal partiküllər həmişə daha böyük vahidlərə inteqrasiya olunur və əksər hallarda vurğulanması mümkün deyil [20, s.31].

Qeyd olunan işlərin hamısı “sonrakı” mövqedəki ifadələrin diskurs markerlərə bənzərliyini göstərir. Bu baxımdan, diskurs markerlər üçün bağlı ifadənin periferik mövqelərindəki tipik yerlərdən əlavə, daxili mövqelərin də nəzərə alınması məqsədəuyğun görünür, bu İngilis dili üçün Fraser, Alman dili üçün isə Fiehler və başqaları tərəfindən təklif edilmişdir. Hansı cümlədaxili ifadələrin diskurs marker hesab olunacağı, hansının isə yoxluğu isə əlavə araşdırma tələb edir.

Tez-tez müşahidə olunur ki, diskurs markerlərinin deskriptiv (məzmun) mənası çox azdır. İnteryeksiyalarda isə deskriptiv mənanın olmaması tipik haldır. Konjunksiyalar və adverbial partikulların mənalari isə tez-tez çox abstraktdır. Bu, diskurs markerlərinin diaxron proseslərin (qrammatikallaşma, praqmatikallaşma) nəticəsi olması ilə və “semantic bleaching” (mənanın solması) fenomeni ilə izah olunur. Buna baxmayaraq, diskurs markerləri bir çox tədqiqatçılar üçün semantika tədqiqatının qanuni predmetidir.

1960-cı illərdən etibarən funksional sözlərə sistemativ yanaşmalar göstərdi ki, partikullar fərqli sintaktik mühitlərdə istifadə oluna və bu səbəbdən onlar bir neçə söz növünə aid edilə bilərlər. Məsələn, alman dilində bəzi sözlər focus partikula və modal partikula, bəzi hallarda isə responsiv və modal partikula kimi, həmçinin adverb, konjunktur və modal partikula, ya da konjunktur, modal partikula, polaritet partikul və responsiv kimi çıxış edə bilərlər. Diskurs marker kimi istifadə olunması isə mövcud söz növü kateqoriyasına daxil etməyi çətinləşdirir. Bu müşahidə, ifadələrin müxtəlif sintaktik funksiyalarda mənalalarının bir-biri ilə necə əlaqəli olduğuna dair müzakirələrə yol açdı, xüsusilə, hətta paylanma sinifləri daxilində də bir neçə istifadə növü mövcuddur.

Fəaliyyət tarixçəsi göstərir ki, diskurs marker anlayışı müəlliflərin əksəriyyəti tərəfindən funksional təyinetmə kimi istifadə olunur, halbuki *partikiil* anlayışı, əsasən, formal səciyyəyə görə müəyyən edilir. Xüsusilə hələ gənc olan alman diskurs markerləri tədqiqatında, ənənəvi partikul tədqiqatları və qrammatikalizasiya araşdırmaları kontekstində bəzi müəlliflər diskurs markerlərinin formal xüsusiyyətlərini ön plana çıxarmış və onları ayrıca söz növü kimi qəbul etmək mümkün olub-olmadığı sualını qaldırmışdır.

Imo diskurs markerlərini metapraqmatik funksiyaya malik ifadələr kimi başa düşür. Onlar nitq çıxışlarını və ya “turn”ləri başlada bilir, cümlədə “Vor-Vorfeld” adlanan mövqedə yerləşir, beləliklə, sintaktik olaraq zəif və ya bütövlükdə inteqrasiya olunmamış olurlar və tez-tez, amma həmişə deyil, başladıcıları vahiddən prozodiyaca ayrılmış şəkildə verilir.

Flektiv söz növləri formalaşmalarına görə asanlıqla müəyyən edilə bilir, lakin diskurs markerlərinin morfolojiyası haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq çətinidir. Bəzi oxşarlıqlar -

məsələn parçalanmaması və tək hecalılıq - alman modal partiküllərində (*ja, denn, doch* və s.) görünür. Amma bir çox müəlliflər sintaktik və semantik səbəblərlə modal partikülləri diskurs markerlərinə daxil etmirlər. Bununla yanaşı, *vielleicht, eigentlich, ruhig, übrigens* kimi ifadələr fərqli xüsusiyyətlərə malik namizədlər kimi müzakirə olunur.

Prototipik diskurs markerlərə həm sadə ifadələr (*nur, und, dann, weil, aber*), həm törəmələr (*nämlich, während*), həm də birləşmələr (*wobei, obwohl*) daxildir. Diqqət çəkən nümunələr isə artıq məhsuldar olmayan söz quruluşu paradigmalarına aid olan ifadələrdir, məsələn, alman *also*, ingilis *because*, ispanca *además* (“həmçinin, əlavə olaraq”).

Ədəbiyyatda, əsasən, tək-söz vahidləri tədqiq olunur, lakin formulaik çoxsözlü ifadələr də nəzərə alınır (*y’know, I mean*, alman: *ich mein(e), ach ja, ach so* və s.). Diskurs marker funksiyasında bu ifadələr tez-tez səslənmə baxımından qısalır: vokal mərkəzləşməsi (*weißte = weißt du*), vokal silinməsi (*weißt’*), konsonant assimilyasiyası və ya silinməsi (*kumma = kuck mal*). Bu proseslər tez-tez vahidləşmə (*univerbierung*) ilə müşayiət olunur; markerlər transkripsiyalarda birləşdirilmiş şəkildə yazılır (*achja, achso*).

Diskurs markerləri ümumiyyətlə fleksiya məruz qalmır. Əgər onlar əvvəlcə fleksiya malik ifadələrdən yaranmışsa (*weißt du*), diskurs marker funksiyasında bu formalar artıq məhsuldar deyildir və formaca köhnəlir. Məsələn, ispanca *sin duda* (“şübhəsiz”) diskurs marker kimi istifadə oluna bilər, amma cəmi (*sin dudas*) və ya əlavə atribut (*sin gran duda*) buna uyğun deyil.

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, diskurs markerləri müasir dilçilikdə tək formal və ya leksik vahidlər kimi deyil, əsasən, funksional-praqmatik kateqoriya kimi dəyərləndirilir. Diskurs markerlərinin semantik baxımdan zəif yüklənməsi, onların daha çox kontekstual və interaktiv funksiyalar yerinə yetirməsi bu vahidlərin təbiətini anlamaqda əsas metodoloji yanaşmanı müəyyənləşdirir. Tədqiqatların əksəriyyəti, o cümlədən Schiffrin, Blakemore, Fraser, Redeker kimi alimlər diskurs markerlərinin nitqdə bağlılıq (cohesion) və uyğunluq (coherence) yaradaraq diskursun strukturlaşdırılmasına mühüm töhfə verdiyini təsdiqləyirlər.

Alman dilçilik ənənəsində partikül anlayışı ilə diskurs markerləri arasında əlaqə mövcud olsa da, bu iki kateqoriyanın tam üst-üstə düşmədiyi müəyyən edilir. Modal, konnektiv və digər müxtəlif növ partikulların diskurs markerlərinə qismən uyğunluğu göstərsə də, bu vahidlərin diskursdakı pragmatik yükü onları ayrıca funksional səviyyəyə qaldırır. Bununla yanaşı, markerlərin sintaktik cəhətdən cümləyə zəif inteqrasiya olunması, prozodik müstəqilliyi və mövqe dəyişkənliyi onların struktur baxımından qeyri-klassik vahid olduğunu ortaya qoyur.

Məqalədə vurğulanan diaxron proseslər - qrammatikalizasiya, pragmatikalizasiya və semantik solma diskurs markerlərinin inkişaf trayektoriyasını izah edir və onların müasir dillərdə xüsusilə danışq nitqində genişlənməsinin əsas səbəblərini açıqlayır. Eyni zamanda, diskurs markerlərinin nitq aktı, növbə götürmə, nəzakət strategiyaları, üz qoruma mexanizmləri kimi interaksional funksiyaları onların kommunikativ praktikada əvəzolunmaz rol oynadığını göstərir.

Ümumilikdə, diskurs markerləri dilin həm struktur səviyyəsində, həm də ünsiyyət aktı daxilində çoxşaxəli funksiyalar yerinə yetirən, kontekstdən güclü şəkildə asılı olan və diskursun interpretasiyasını yönləndirən vahidlərdir. Onların öyrənilməsi dilin mətn və diskurs səviyyəsində təşkilini, danışq dinamizmini, interaktiv mexanizmləri və pragmatik məqsədləri daha dərindən anlamağa imkan verir. Bu baxımdan, diskurs markerləri müasir dilçilik tədqiqatlarının ən aktual və perspektivli sahələrindən biri olaraq qalır.

Ədəbiyyat

1. Ariel M. (1994), Pragmatic operators. The Encyclopedia of Language and Linguistics, 3250-3253. Oxford: Pergamon Press.
2. Auer P. (1997), Formen und funktionen der vor-vorfeldbesetzung im gesprochenen Deutsch. In Syntax des Gesprochenen Deutsch, 55-91. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
3. Auer P. (1998), Zwischen Parataxe und Hypotaxe: Abhängige Hauptsätze im Gesprochenen und Geschriebenen Deutsch. In Zeitschrift für Germanistische Linguistik, 284-307.
4. Bally C. (1909), *Traité de Stylistique Française*, Vol.1. Heidelberg: Winter.
5. Breindl E. (2008), Die brigitte nun kann der hans nicht ausstehen. Gebundene topiks im deutschen. In Erkenntnisse vom Rande. Zur Interaktion von Prosodie, Informationsstruktur, Syntax und.
6. Bedeutung. Festschrift für Hans Altmann zum 65. Geburtstag. Deutsche Sprache 36(1), 27-49.
7. Blakemore D. (1995), On so-called discourse connectives. Unpublished lecture.
8. Velarde C.M. (1998), Lingüística del texto y marcadores del discurso. In Los Marcadores Del Discurso. Teoría y Análisis, 55-70.
9. Diewald G. (2016), Modal particles in different communicative types. In Constructions and Frames, Vol.7, 218-257.
10. Deppermann A. (2008), Gespräche Analysieren. Eine Einführung. 4. Aufl. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
11. Deppermann A. (2012), Über Sätze in Gesprächsbeiträgen - wann sie beginnen und wann man sie braucht. In Satzeröffnung: Formen, Funktionen, Strategien, 1-14.
12. Deppermann A., Proske N. (2015), Grundeinheiten der Sprache und des Sprechens. In Handbuch Satz, Äußerung, Schema, 17-47.
13. Fraser B. (1999), What are discourse markers? Journal of Pragmatics, Vol.31, 931-952.
14. Fraser B. (2006), Towards a theory of discourse markers. In Approaches to Discourse Particles, 189-204.
15. Fraser B. (1993), Discourse markers across language. In Pragmatics and Language Learning, 1-16.
16. Gutzmann D. (2015), Use-Conditional Meaning. Studies in Multidimensional Semantics. Oxford University Press.

17. Halliday M.A.K., Hasan R. (1976), *Cohesion in English*. London: Longman.
18. Heine B., Kaltenböck G., Kuteva T., Long H., (2013), *An outline of discourse grammar*. In *Functional Approaches to Language*, 155-206.
19. Helbig G. (1988), *Lexikon Deutscher Partikeln*. Leipzig: Enzyklopädie.
20. Imo W. (2007), *Zur Anwendung der Construction Grammar auf die gesprochene - - der Fall 'ich mein(e)'*. In *Zugänge Zur Grammatik Der Gesprochenen Sprache*, 3-34.
21. James D. (1972), *Some aspects of the syntax and semantics of interjection*. *Proceedings of 8th Regional Meeting of CLS*, 162-172.
22. Krivonosov A. (1963/1977), *Die Modalen Partikeln in der Deutschen Gegenwartssprache*. Göppingen: Kümmerle.
23. Krivonosov A. (1965a), *Die Rolle der modalen Partikeln in der kommunikativen Gliederung der Sätze in bezug auf die Nebensatzglieder*. In *Zeitschrift für Phonetik, Sprechwissenschaft und Kommunikationsforschung*, Vol.18, 487-503.
24. Krivonosov A. (1965b), *Die Wechselbeziehung zwischen den modalen Partikeln und der Satzintonation im Deutschen*. In *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, Vol.18, 573-589.
25. Krivonosov A. (1966), *Die Rolle der modalen Partikeln in der kommunikativen Gliederung der Aussagesätze, der Fragesätze, der Befehlssätze und der Nebensätze in bezug auf die Hauptsatzglieder*. In *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, Vol.19, 131-140.
26. Labov W., Fanshel D. (1977), *Therapeutic Discourse: Psychotherapy as Conversation*. New York: Academic Press.
27. Mann W., Thompson S. (1987), *Rhetorical structure theory: A theory of text organization*. Information Sciences Institute, University of Southern California.
28. Mann W., Thompson S. (1988), *Rhetorical structure theory: Toward a functional theory of text organization*. *Text-interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, Vol.8, No.3, 243-281.
29. Redeker G. (1990), *Ideational and pragmatic markers of discourse structure*. *Journal of Pragmatics*, Vol.14, No.3, 367-381.
30. Redeker G. (1991), *Review article: Linguistic markers of discourse structure*. *Linguistics*, Vol.29, No.6, 1139-1172.
31. Schiffrin D. (1982/1987), *Discourse markers*. PhD dissertation, University of Pennsylvania.